

МИК. САЙКО

* * *

О, скільки радості летіти
над чередою днів вперед
і, мов бджола з пахучих квітів,
в щільник думок збирати мед.

О, скільки щастя жить і знати,
що, через двері правди - мсти,
через ненависти загати,
ми наближаєм до мети!

Нехай скавучать ниці духом,
що це кривавая тропа...
Розкута земле, одрух слухай:
не смій родить раба!..

Од кілець мушляних атолів
й до бігунів — тривожний рух:
все ширші й ширші креслить кола
надхнена праця серць і рук.

Розкута земле — тепла мати!
ну, як замкнути нам уста
і як нам радість тамувати,
коли все ближчає мета?!.

Як через класові кордони,
в оддзвонах сонячних пісень,
жбурнувши в прірву всі корони,
приде оновлюючий день!

О, скільки щастя жить і знати
що через одсвіт правди - мсти,
через ненависти загати
прямує людство до мети!..

Н. ЩЕРБИНА

* * *

Ще недавно так я хлоп'ятко веселе,
до вас, задимлені домни, прийшов.
За плечима чорні, роздавлені села
й руді покрівлі покривлених шоп.

За плечима димно-зелені станиці
та в жовтих сергах пшеничні поля.
І мов сниться: в диких, захряслих кислицях
в'юнким хлоп'ям поросят я ганяв.

За плечима проліски, пущі і гори
мій любий, золотом витканий край.
Я йому в житті тільки тим і завгорив,
що разом з квітами ріс у ярках.

Я смішний і дивний, вкохався в залізо,
вкохався в ритми співучих коліс,
я вкохався в гомін і в лемент ремінний,
як у русяве дівчатко колись.

Але знаю: зрісся я з мідним коханням,
воно од плуга, ще з мальства пішло...
У гудках тремтить вся околиця зраня
і домни сяють сліпучим теплом.

Я не втямлю й сам,— чи це я, чи хто інший,
така-бо радість навколо і рух!
Тут заводи пахнуть і квітнуть, як вишні,
замість сніжних степних завірюх!

А ще десь у тата коса і постолі,
жупан дірявий і латаний зад.
Тільки й радість: хлопчик стриба по-під стогом
та курка крадеться колос узять.

Тільки й радість: зірка на шапці ясніє
та хлопці ввечері б'ють гопака...
З співом, з гільцем, в музиці коло весільне
полоще піснею в сонці паркан.

День проходить в праці, у дзвоні і стуках,
сапа дзвенить цілий день по грудді.
Хлопці полять, злегка підслинюють руки,
шумлять про колос і зерна руді.

Звечоріло. Сад такий дикий, похмурий!
У хатах блискають огники вряд.
Тихо стріхи, яблуні, стайні і хури
під білим місячним саявом горять.

Гурт дівчачий, гурт парубоцький розсівся
при хвiртці й ну — про відьом повідать.
Тільки очі в темряві сяють, — сміються,
як відьмі хвіст хтось ножем одлатав.

Хлопець дівці, щільно прилипши до тину,
шепоче хитрі, солодкі слова.
А в густім лахмітті вербової піни
відчайно плаче безумна сова.

Розридалась сойка слізлива і чула
й шпурляє в трави зажурене „сплю“.
Із піснями хлопці й дівчата танцюють,
розбивши спокій на тисячу лун.

А як сонце бубном червоним задзвонить,
хмарки почнуть малиніти й палать, —
гомінкою зливою вихлюпнуть знову
й затоплять хлопці й дівчата поля!

Пролетять напружені, милі хвилини,
десь знову крикне вечірня сова.
До читальні шумом весняним полине
юнацтво — з злотних зозуль глузувать.

Вже у нас давно одкукукали хором,
та ще кукукають згряями скрізь...
О, як дивно хлопці зрослися з коммолем,
дарма, що давніх казок не зреклись!

І квітчасте завтрашне шумами манить,
і бризка серце огнем молодим...
Із латками, з болями край мій рум'яний
грозою зливною йде до мети.

Х. АЛЧЕВСЬКА

„КИЛИНА“

(ЕТЮД)

I

Як оце все сталося? Як опинилась вона поміж студенством — в оцих довгих коридорах вищої школи?... Ледве чи є їй час на вирішення оцих зайвих питань!.. Її душа горить, — це і все!.. І забуто в тому горінні давно-давно тихі кутки забобонного „Ведмежого“, де пролинуло її дитинство, — забуто вузенький світ ріллі і неба, неба і ріллі та скибок землі, одгорнутої заржавілим плугом... Рідко-рідко пригадується старенька, зморщена мати в теплому чорному платку і молодші сестри Устя та Вівдя... Давно забуто школу сільську, де їй, — слабій на груди, — доводилось стояти годинами перед білоголовими дітьми і викладати правила арифметики...

... Це також уже щось далеке-далеке!..

... „Набути знання! набути знання!“ Часом стугонить молотками в її голові. І мариться тоді, що це знання — відкриття перед нею цілий світ, розв'яже назавше руки для діяльності поміж нещасним, сіреньким людом там, де рілля і небо, — небо і рілля, і тільки всього...

Але часом думки її плутаються. Знання самого — занадто ще мало... Хто винен, що дома — Устя та Вівдя? — Вона — Килина?.. Що тисячі Вівдь, таких як сестра, не мають спромоги учитися, — що дош їх мочить, а сонце пече, як працюють вони полільницями, або бурлачками на буряках?... Ні, ні, — не вона... От для чого їй ще розв'язувати руки!.. Вся душа в ній горить і палає, і проситься боротися з невідомим кимсь, на кого так багато-багато нарікань у її дівочому серці...

А проте... — яка з неї велика й суха егоїстка. Її так вабить у цьому місті все, що приналежить молоденьку душу, — а надто музика!.. Наприклад, чула вона недавно в одній родині, як грав один піяніст перед нею „Сказание о граде Китеже“... Ох! Як же це було хороше! Який далекий відгомін нечуваних гармоній, — незнаних акордів, що згучать разом і на дні глибокого озера, і в її охопленій мріями душі... В такі хвили — навіщо їй боротьба, — житейська боротьба?... Якийсь незнаний світ, чужий всім людям, кличе її за собою. Кличе — не тільки палати, а ніжиться у подивлянні краси, кличе стати на коліна перед чимось високим, гарним, незрівняним і навіть недосяжним не тільки для сірих, маненьких людей, а і для неї...

... О, як ненавидить вона в собі це стремління до звуків!.. Яке воно звабливе, нікчемне, — непридатне для тихих-тихих закутків далекого, рідного „Ведмежого“...

II

— Килино!..

Вона здригається. На вулиці хтось озвався до неї. Це її товариш-українець.

— Я не подам вам руки. Що то ви проповідуете студентам?! Нехтування своїми інтересами, своєю народністю, — всім, що, здається, до недавня ще цікавило вас... Якись погромні програми і розпалювання класових інстинктів, — викликання злоби і ненависти...

Килина холодно дивиться на нього.

— Звідки ви взяли, товаришу? Чи давно з Марса впали?! Нам немає про що розмовляти. До побачення...

Розміреним кроком Килина йде пішохodom. Осінь уже панує навколо. Вітер свистить і заміта вулицею суху, повну сміття куряву. На полі, за містом гайвороння криче, зобачивши на купі соломи якусь стервятину, а в парку — золоте листя усыпає килимом довгасті алеї... „Га-а-гаа“... кричить вітер і котить чистим полем суху билину...

Килина дивиться похмуро... — Яка наївність з боку студента — Вона йде просто до своєї мети... Що за діло їй, чи хто подасть їй руку, чи ні? чи він — таких поглядів як вона, чи інших? — Та й потім... Невже він думає, що вона буде панькатись з оцими „паничами від націоналізму“, з їх слюнявими ідеалістичними уявленнями, з їх фікцією замість мас і шовінізмом?.. О, ні, вона — не така людина!.. Тепер починає справджуватись те, про що вона марила неясно перед тим. „Воно“ йде!.. „Воно“, це — майбутнє. — Лискуче, грізне, — таке як потрібно їй, для того щоб Вівді і Усті вийшли кінець кінцем на широку дорогу життя... На своїм шляху вони всі не знатимуть жалів і озирань. Кров, — так кров; війна — так війна! — мимо всіх голів, національностей і відносин... Або „ми“, або — „ті“!.. Все, що причетне до „тих“, поплатиться своєю головою; все що буде „ми“ — повинно запанувати, інакше не подолає вона, — Килина, — а з нею все жіноцтво, таке як вона, цих одвічних перепон до досягнення повного життя, потрібного селянській жінці та жінці-робітниці!.. Вона завжди проповідує непримиренність. До цього тягне її та стихійна сила маси, що заложена в неї природою. Мабуть без тої сили не існувало б на світі Стеньки Разина, що про його співає народ... Як розгуляється, розмахнеться та сила в необмежених степах, — хто дожене її, — хто піде проти неї?! — хіба вітер придорожній?!.. А проте... шкода їй часом буває поруч з оцим людини, або людської праці. Ог, наприклад, дуже недавно довелося їй бути активним свідком виселення з будинку цілої інституції з стареньким професором на чолі, — виселення за для розташування по кімнатах червоної армії, — з якою жалістю дивилась вона на мізерну, зігнуту спину старого; — з яким співчуттям стежила, як плентався він вулицею, вслід за навантаженим возом покірний і пригноблений, у подертих щиблетах, несучи в руці рурку від мікроскопу!.. І тут же стояв гомін і галдьожка: перегукувались червоноармійці поміж кулеметами, іржали коні, і курява стовпом здіймалася над спустілою вулицею...

III

Ніч на фронті... „Воно“ вже запанувало... Лише зосталась пропаганда в армії. Ще не все налагоджено. Не мине й півроку як становище певно усталиється... Відокремляться вівці від козлищ... Вона вже чатує... Цей — буде наш, цей — ні... Той „хитається“... А якись „бандити“ йдуть проти них... Їх багато-багато... Навколо тиша... Всі сплять... Килина в шинелі та чоботах сидить на пеньку, осяяна місяцем і сама тільки не спить. Вона — політком. Часто між червоно-армійцями провадить свої буревісні розмови. Горять їй, мов розжеврились,

шоки, зір палає, серце б'ється у хворих грудях, а слова ллються і ллються про ненависть до своїх лютих ворогів!.. „Нікого не милувати, хоча б і просив зглянутися,— хоча б був для тебе найдорожчим, найближчим другом у цілому світі!“...

А місяць світить; — на дворі почалась весна, — перша, прозора, несмілива весна!.. Місяць із неба дивиться на разі невимовно лагідно й сумирно, мов не бачить і не помічає всього того, що діється навкруги... Біля Килини недалеко лежить зовсім юний мертвий бандит, — мабуть білий, — ніжним профілем вгору, а очі — закриті... Килина дивиться на нього в глибокій замисленню... І зненацька пригадується їй музика „Града Кітежа“... Вона — політком; — вона ненавидить іншу, протилежну їй касту, щиро ненавидить... Ніколи вона не пройнялась би жалощами до юнака!.. Але тут... Мов ті невеличкі хмаринки, що застилають місяць, туманять її зір ледве помітні думки...

... А коли б вона була його мати?! О, в цю чудову, невимовно тиху, повну сна ніч, — якби лише побачила в полі ці шовкові кучері над безкровним обличчям, з якою шаленою ніжністю плакала б вона і цілувала, і притискувала б до себе ці невинно — хлоп'ячі риси, — ці безсилі, кимсь підстрелені руки... Бо зрештою, хто б він не був, вона не може не відчувати, що перед ним стояло ще — ціле життя... І якби він чув її слова, — її материнський заклик, якби він знав її душу і що саме двигав нею, якби бачив її бідних, убогих, обірваних сестричок і її любов до них — він би певно в своєму юнацькому пориві не йшов би ніколи проти червоних!..

І вона починає розбиратись в тому, що таке життя.

Ліворуч і праворуч сплять червоноармійці; на їх довгастих, поснутих постатях спочиває місячне світло. Є тут орловці, є тульці, є українці; всі вони — мобілізовані, як може мобілізований і той — бандит з ніжним профілем...! Один раніше умре, інший — пізніше, третій — може зостанеться живий, але всі вони темні, темні, темні... Ось місяць із неба це — розуміє: він однаково їм усім світить, як бандитові, так і їм... Це він несе світло!... А чи не помилялась, часом, вона, несучи війну? Але ж ні: нею керує щось більше — це сердечна любов.

Проте, — з тієї причини, що все життя складається з примусу, воно змусило і її любов сполучитися з жорстокістю: вбивати, вбивати, вбивати за для того, щоб зруйнувати старий світ і запровадити в життя новий, кращий.

Вона озирається навкруги. Однак як міцно охоплює її жадова життя, і як дивно їй у цю ніч, що вона стоїть за вбивство!.. В нічному повітрі віє якоюсь лагідністю. В чистому полі і на узліссі мережать землю тінями голі дерева, починає вже відчуватись майбутня теплінь. Це ще не теплість, а передчуття її, мов чекання дитиною матери, що вже тут, недалеко стоїть... І ось-ось підійде, і простяне руки свої, щоб попестити дитину так любовно і лагідно...

Але Килина жене ті свої думки, — одмахується від їх. — Перед нею знов встає її мати, потім її добровільний обов'язок; — він виникає, мов якийсь привид і невідомий „хтось“. Цей привид дивиться на неї грізно, з вимогами, сипле лискавиці з похмурих очей і чатує суворо над її душею, здвигнувши неприязно свої густі брови... Тиша несміливої весни весь час ніжно панує навколо... Тільки якась тінь угорі раз по раз змахне крилами й кигикне різко: — чи сова, чи сич витрішкувагий, — не знати!..

IV

Велика зала повна народу... В ній — окружний з'їзд. Мійські вчителі та вчительки повинні пройти курс політграмоти. — Здебільшого робітники семиліток. В аудиторії стоїть гомін. Сухорляві обличчя замучені буденщиною, напів перелякані, напів сердиті, а найчастіш дуже невдоволені новою для них „халепою“, товчуться й стрічаються одно з одним, діляться вражіннями, — нарікають... По прослуханні має бути іспит... Що-йно скінчив лекцію популярний Цехович. Букет білих запашних квітів красується в його руках, подарований йому вчителями, переважно за те, що він „не чіпає релігії“, як кажуть учителі... Дві підстаркуваті, старозавітні вчительки в пенсне шепочуться між собою:

— Чули? чули? які дотепи та кивки в наш „город“ з боку лектора Рештакова: — „Нерухливий елемент, — забобонні голови, — законсервовані малпи старих часів“... Це не те що Цехович!..

Цехович, хитрий, розумний Лис середніх літ, худий як кістяк, але з руками лондонського „денді“ безперечно вміє догодити „і нашим, і вашим“ та замести хвостиком свій слідок. Він знає мови: французьку, польську, дасть біг — знатиме й українську... А поки-що читає російською, тепер же — в перерві — стоїть із учительками і точить перед ними свої баляндраси...

Дзвінок голови кличе всіх до порядку. Публіка розміщується в аудиторному амфітеатрові. Усе затихає...

І ось на катедру виходить Килина. Сухітний рум'янець грає на її щоках; очі світяться тихим внутрішнім світлом; голос згучить проникливо і натхненно... Слова лунають повільно, з душі, і хочеться плакати, коли слухаєш їх, мов би це була рідна, далека, дитиняча казка...

— Я несу вам привіт від жінки-робітниці! Де б вона не була, — вся зморена денною роботою, де б не манячила її ситцева хустина, — де б не виднілося порите зморшками та життям її обличчя, всюди вона згадує, що є люди, що тягнуть її до світла і всюди прагне вона дрібочки щастя, як дика рослина, що її ніхто ніколи ні разу не прополить, хіба ви занесете їй ту одροбину мало приступного для неї сонця!

Вона це говорить з катедри. А стіни розсуваються... Далекий-далекий, забутий усіма глухий хуторець „Ведмежий“ проступає з її тихих, урочистих слів, з хатами й обідраними стріхами, з безземельними злидарями та блакитною далечинню!.. Мліє над степом майже осіннє сонце, ремигають у повітці голодні воли; суха, колюча стерня позоставалася на голих полях... І матір Килини, старенька й неграмотна, порається у дворі і маже віхтем облуплені стіни.

V

Килина всюди тримається своєї лінії. Де треба, — бореться з меншовиками, бундовцями, есерами; бореться і стоїть непохитно, якої б тактики не трималися вороги... Що ж робить?! — картати так картати всіх, а не кого-небудь одного!..

От і тут, — посеред великої юрби робітниць тютюнової фабрики, на мітингу, — її голос звучить спокійно, але ж як впевнено!!! — „Єдиний шлях до панування справедливості на світі, це — комунізм. Не вірте есерам: вони вже раз обманули ваше довір'я. Не вірте націоналістам:

окрім шовіністичного дурману — нічого в них не знайдете... І робітниця уважно-уважно слухають її слів. Їм уже близькі — ті слова!.. Вже нікого більше не дивує слово „шовінізм“, наприклад. Вже всі — по стороні бесідниці!..

Довго-довго лунають промови, — заклики, — гасла... Аж ось мітинг закінчено. Всі виходять на вулицю, де танцюють і крутяться білі сніжинки. На дворі — зима...

Запорошена снігом Килина, вся гаряча від попередньої промови спішить кудись вулицею, завинувшись у теплий платок...

А сніжинки крутяться і крутяться... Такі милі, — чисті, — прості, як її душа!..

Куди вона йде? Пощо квапиться? Чом горять і світяться в неї очі?..

Все далі і далі, — далі і далі, — якимось довгим бульваром, де на краю — залізниця та крута міська гора...

Ось на горі заманячила перед нею висока біла будівля на три поверхи. Вікна з ґратами. Це ж — тюрма.

Килина спінним кроком прямує до неї. Підійшла до воріт, показала картку. Впустили. Зникла за брамою...

Перед нею довгий коридор; в кінці — прийомна.

Килина вже в ній. Уздовж кімнати — прилавок, чи загорожа якась; за нею — салдати, двері з яких виводять арештованих у сірих халатах; іноді без них... Усе навколо якесь „казенне“, убоге; навіть ґрати у вікні виглядають „офіційно“...

Килина жде. Вона зна, що в глибині, за цим муром, тримають стару есерку; Килина прохає її привести. Стара все „воює“; її діяльності в масах не можна було припустити ніяк: інакше вона розпропагувала б „все і вся“...

Її приводять. Обіч стоять два червоноармійці. Худа, зморщена, з сивим волоссям, але з фанатичним зором і сумовитими очима. — Не знає, до кого ведуть!.. Намагається тепер пізнати і теж не знає: — незнайома якась, завинена у платок. — Ще молода...

— Хто ви?..

— Я?.. (Килина лагідно посміхається і ніжно дивиться на неї.)

— Я — Килина!..

На обличчю есерки з'являється подив: — бо що говорить їй це ім'я?!..

— ... Комуністка, — тихо додає незнайома.

— Ко-му-ністка?!.. Що вам треба від мене?!..

Очі арештантки набирають виразу недовір'я і майже гніву...

Килина стоїть перед нею лагідна, але чужа... Вона в своєму платку має такий вигляд, що йде якимось по-над життям: ось прийшла, і перед нею відчинилися всі двері, — розступилися всі люди, мов перед якоюсь вищою істотою! Сказала слово, — і всі упередження щезли, зникли! Зробила рукою рух, і вам здалося, що маркітантка на полі битви хоче подати вам сцілющу воду... І людина ладна припасти до її руки, мов до одинокого якора спасіння!..

Так самотньо стоїть вона серед життя, як пам'ятник „Щасливого Принця“ в Оскара Уайльда, — пам'ятник, що вночі роздавав бідним людям то сапфіри своїх очей, то золото з перснів на руці, то рубіни зболілого серця! Так і вона!..

— Я прийшла вам сказати, товаришко, говорить вона спокійно — ув'язненій есерці, що вас вирішили небаром випустити з тюрми, бо такі люди як ви, то — чесні вороги, і з ними не страшно стрінутися в полі! Ось і все...

Обличчя есерки трохи прояснюється. Але дуже-дуже помалу... Що ж! — може не всі люди — однакові; може ще є на світі хтось, кому можна справді довіряти?.. Есерка, як робітниця далеких-далеких, найвніших часів за наші, — безперечно має в душі нахил до певного ідеалізму взагалі і ладна добачати в Килині щось одмінне від загального типу людей на цей раз... Та й чому б вона мала не вірити людині, що прийшла навмисне в тюрму ради неї, незнайомої, на те тільки, щоб принести їй радісну вість про свободу?! Чому?!

Між тим надзиратель уважно поглядає на годинник...

— П'ять хвилин промайнуло. Відведіть до камери арештовану!.. Вибачте... звертається він до Килини. Законний строк побачення скінчився...

VI

Килина вмирає на сухоти та з гострого запалення легенів: Надто зловживала вона своєю енергією, своїм здоров'ям і молодими силами!..

Білі стіни лікарні слухають гарячкові химери хворої уяви, а з ними слухає їх і подруга — Роза, — що ночує коло неї... Місяць — молодик, — весняний і гарний дивиться на ліжко Килини, нагадуючи працю на фронті. Він непокоїть її, вона схвачується з подушки, простяга до нього руки і щось мурмотить. Роза тривожно вслухається в її мурмотіння:

— ... Це — не я... не я... Я сама з села... Чорноземна сила сидить в мені... Ой, пече!.. Коли я казала стріляти в таких, як оцей юнак, то теж була моя місія... Місія... Я покликана... Як?!.. ви всі тут? хто ж вас, Усте, привіз у-двох з Вівдею?.. Але я забула, що ви вчитеся... книжки треба купити... неодмінно — неодмінно купити...

Входить лікар. Він давно знає Килину, — її діяльність, її вдачу, і поверх окулярів страшенно уважно дивиться на хвору чисто батьківським зором, з надзвичайною ніжністю. При вході його вражає зміна, що зайшла в її виду. Глибокі чорні тіні лягли під очима, колір обличчя набрав землистого відтінку, руки схудли до повної прозорості і тільки зір страшенно горить і виблискує мов у зацькованого вовка. Часом цей зір зупиняється з жахом на стіні, розширюється до скрайньої можливості, а далі знов заглиблюється в себе, немов пригасає.

Лікар нахиляється до Рози і шепче виразно:

— Цілком безнадійно! Чи в неї є мати?..

Роза мовчки підтакує головою й тихо додає:

— На селі... Далеко...

— Випишіть швидче!..

Роза відчуває, що мимо її волі з її очей, мов потік прорвавсь і зненацька рікою ринули сльози... Вона риде і зовсім не може стримати тих ридань... Що ж це справді таке?! завіщо доля однімає в неї найдорожчу істоту? — хіба багато на світі таких як Килина, — її мила, дорога, сонячна Килина!.. Через що ж невблаганна смерть саме її обирає собі за жертву?.. Хіба на те щоб її, — Розу, — залишити самою посеред життя?!

Та й потім... Що таке смерть? чим вона так страхає тих, хто зостається? О, — безперечно прірвою тієї байдужности, що зразу ж оточує образ утраченої людини... Людина вмерла, а все навколо лишається таке саме як і було... Так як і раніш вулицею йдуть люди, світить сонце, бігають собаки, котять автомобілі, а людини нема... І це слово доводить не тільки до розпуки, а впрост до божевілля: „не — ма“!.. Що це значить „нема“?! І куди людина ділась?.. А пройде

рік — два, то й зовсім вона щезне з думок заклопотаних своїми справами людей — егоїстів... О ні! Роза не хоче, щоб так було з її Килиною...

Тим часом Килині здається, що сама вона — юнак, повний сил, покликаний до боротьби, і вона все говорить у мужьським роді: Ось я прийшов... Еге ж — запевняю вас, я — такий вояка, що ніхто мене не подолає!.. Ви не вірите? Нас багато козаків з села... Ми — сестер своїх... Бачите які на мені чоботи? і річку перебрести можна...

Потім вона знов переходить на жіночі слова:

— Я ж вам казала, що місяць у небі світло несе. А я — втілена війна... Я ніколи не погоджуся з місяцем.. Він — лагідний.. Не те.. не те... зовсім не те потрібно... Хіба я для себе?... А як ви мене арештуєте — що станеться з сестрами?... Пустіть на трибуну... це будь-що треба сказати... Чи чуєте?... Я не докінчила, не докінчила, не докінчила...

Килина підводиться наполовину в ліжку, простягає вперед руку, мов би для того щоб говорити, хапає ротом повітря, але раптом поточується і пада. На губах проступає кров.

І це все так просто-просто: — замовкло серце... Гарячкові слова, хвилювання, примари, а тут раптом усе втихло, скінчилося!... Мов би за п'ять хвилин перед тим ніхто не хвилювався, ніхто не мучився в обіймах нестерпучо болячих і настирливих суперечностей...

VII

Тиждень по смерті Килини. В просторій залі з височенними вікнами і електрикою — естрада. На ній — червоні прапори притулено до стінки, столик для президії, катедра для промовців і рояль з правого боку. Вшановують пам'ять Килини... Публіки багато, але кого, — звідки, — не знати... Двоє підлітків із профшколи крутяться на своїх стільцях. Він і вона. Сміються, розмовляють. Комсомолка літ шіснадцяти в червоній хустці з єврейським типом і пишними кучерями під хустиною проходить впевненим кроком на своє місце. Кривий на одну ногу службовець у блузі, з портфелем у руці шкандибає в 16-й ряд. Патлатий декоратор зали крутиться перед естрадою. І безліч усякого жіноцтва, сіренького на вигляд і невідомого з фаху, наповняють залу. Всі вони не знають Килини; всім вона — чужа і далека... Аж ось увідить Роза й веде під руку досить стару сухорляву селянку в великому теплому платку. Зморшки порили це нужденне обличчя, мужицькі чоботи, що на жінці, гупають по паркету залі, і вся постать справляє таке вражіння, ніби місце їй зовсім не тут, а там десь, далеко-далеко коло ріллі... Це — матір Килини. Вони проходять у III ряд і сідають у-двох коло стінки.

Почалися промови. На катедрі промовець, огрядний, високий, в європейській тужурці, з орлячим виглядом і надзвичайно грімким голосом. Говорить про Килину; в яких робітничих районах столиці вона працювала, про її виступи на партійних зборах та по клубах, — про те, які важливі доручення давались їй, і закінчує свою промову плакатними гаслами й вигуками. Але холодом віє від нього!.. Серця немає в його словах...

Далі виходить на катедру шепелявий студент в окулярах. Сюсюкає довго й нудно про ролі взагалі всякої пересічної жінки з вищою освітою на життєвому шляху і подає якісь спомини про Килину-студентку. Його реферат — ще нудніший, і Роза, що слухає його, ставить

собі питання: — „А хто ж скаже про справжню Килину, а не сфальшовану, — про її сердечний голос, про очі, що світились любов'ю, про сонце, що з ним підходила вона до людей?! Ніхто, ніхто?... І в її уяві встає Килина... Ось вона слухає музику; очі сяють захопленням, на устах тремтить усміх, і внутрішнє її „я“ світиться на обличчю.

Шепелявий скінчив, і натовість кулею виліта на естраду артистка драматичного театру.

— Вихраста голова, — мініатюрна постать і хлоп'ячий голос: „Дванадцять“, „Блока“! безапеляційно заявляє вона і чита, і чита, бойко одрубуючи слова й рядки і потряхуючи своїми чорними як вороняче крило кучерями... Щось розпатлане, таке ж вихрасте як її волосся, чується в її читанню... Нахабно вихляються сюди-туди слова; — якось надто весело й розгнуждано супроти сумовитого факту Килининої смерті...

„У тебе на шее, Катя,
„Шрам не зажил от ножа,
„У тебя под грудью, Катя,
„Та царапина свежа!
„Эх, эх, попляши,
„Больно ножки хороши!“...
... „Гетры серые носила,
„Шоколад Миньон жрала, —
„С юнкером гулять ходила;
„С солдатъем теперь пошла?
„Эх, эх, согреси!
„Будет легче для души!“

Роза слухає ці рядки, і на її обличчю виразно проступає подив. Болісно робиться на душі за пам'ять Килини...

Роза скоса дивиться на Килинину матір, і фарба ніяковости залива їй щоки рум'янцем. Але матір Килини сидить спокійно, і з виразу очей видно, що вона чи задумалася про смерть доньки, чи гадає про якісь інші справи, бо на зморщеному виду написано повну байдужість... Мов би це її не обходило...

Далі ще йде вокальний відділ, і вечірка закінчується.

Роза й Килинина мати приходять до дому. Роза живе в невеличкій кімнатці дома-комуни і на цей день виписала з „Ведмежого“ до себе цю осиротілу стару... Вечірка не задовольнила Розу, але їй хотілося показати старій матері Килини, що так багато-багато освічених людей знають і шанують Килину, — показати цю врочисту обстанову — червоні стяги, катедру, гірлянди, — і що згадка про Килинину діяльність житиме ще довго поміж людьми... Це — щоб вона не плакала!.. Розі хочеться довідатись від старої, яке вечірка на неї зробила вражіння. Але стара мовчить і тільки розгублено водить очима по хаті, мов би шукає чогось.

— Може вам чого треба, голубонько? ласкаво запитує в неї Роза. Ось ми зараз самуваря настановимо, чаю нап'ємося, а ви мені розкажете, чи подобався вам вечір?...

Стара довго вагається, чи їй сказати щось Розі, чи ні, а далі задумано питає: —

— Де Килинині чоботи?...

Роза не розуміє відразу...

— Що?... перепитує вона, гадаючи, що помилилася...

— Чоботи, кажу, чоботи... повторює стара. Ті, що по Килині zostались. Аджеж я по них сюди їхала!

1927 року.

С. БЕН

ДОРОГИ

Ван-Гог: малюнок — дорога

Люблю стрімкі, уривчасті дороги!
 Де коні легше птиць
 Шалено котяться униз,
 Здіймаючи стовпами порох.
 Повітря аж свистить,
 — Вихрить навколо воза.
 А коні вниз
 І вниз.
 Женуть чортами по дорозі.
 Усе зливається на мить.
 Поля, гаї, річки, діброви...
 І тільки курява летить
 І божевільно мчить за мною.

* * *

На серці Гамсунівський настрій.
 Не так щоб весело, а ясно.
 Далекий ліс мов синюватий дим
 Застиг в повітрі нерухомо.
 Лише хмарки пливуть навколо,
 Сріблиться сніг, та інколи над ним
 Майне, пролине тінню птиця.
 І знову спокій, знову тиша.
 — Безмежна тишина снігів.
 І не зима, а тиха заводь
 (Де кожен день мов світлий парус)
 Стоїть між синіх берегів.
 Ніщо не кинеться, не шерхне.
 Всі грані, всі думки зітерті.
 І тільки кругла, молода земля
 Бренить на сонячній орбіті,
 Шумлять світи, струмує вітер
 Та ніжно світяться поля...
 Навколо сіл прозора тишина.

С. БЕН

РАНОК

Бренять хмарки,
Повітря, води.
Під пальцями морозів
Вібрують струнами гілки.
І тихий сад
Немов орган
Згучить по над снігами...
.....
На сході золота октава.

ІВ. ЛУЦЕНКО

ГІПАНІС*)

... Хто знає Гіпаніс мою —
Як я?
Гіпаніс — ген-ген далина синьоока!..
Піду —
там відчую, як п'ють твої соки
та спіють під леготом трави високі —
Гіпаніс, Гіпаніс
червона моя...
... Хто знає Гіпаніс мою —
як я?
Гіпаніс — бадьорі міста молодії!..
Піду —
де на обрію комини мріють...
Побачу: —
там ніжно дитя Індустрію
плекає Гіпаніс,
Гіпаніс моя...

*) Так звали греки Кубань

СТЕПАН ТУДОР *)

КУНА

(ОПОВІДАННЯ ПРО ТЕ, ЩО ДІЄТЬСЯ ПРИ ШЛЯХУ РЕВОЛЮЦІЇ)

I

Як у келійці зовсім темніє, о. Тихонові треба вставати. Але він лежить ще хвилину на своїх нарах і йому втретє вертають у голову одні й тіж самі думки:

— Ніколи наперед не вгадаєш, що й коли може пригодиться. От хочби й нари. Скільки мерців на їх перенесено, розхиталися зовсім, у келійку викинуто. А що було б поладнати: передню ліву ніжку нову вставити, другі як слід прикріпити. Нехай би стояли цілі, годящі, не завадять. Не зчуєшся, пригодиться.

— От і самому випало лежати, не мерцем — сохрани боже — а живим. Прийдеться ввечері вставати, душа завмірає. Нари скриплять, мороз по спині йде. Здається о. Тихонові, що скрип той збігає річкою по стінах дзвіниці, летить униз городами й усьому селу сповіщає, що — мовляв — березівський батюшка в келійці на дзвіниці перебуває, од більшовицької кари ховається.

— Дрібниця наче — поламані нари, а страдати од цього он — як приходитьсья.

Позату ніч зняв о. Тихон постелю з нар, на долівці послався спати. Долівка міцна, наче тільки — що вставлена. Повертайся хоч куди, не скрипить, — одно слово — вигода.

Та спати не дала навісна миша, що бог зна відкіля взялася в келійці. Високо наче, де б їй тут узятись. І миша це незвичайна, безбоязка, так і видно, що далеко од землі виросла.

Вибігає оце з темного кутка, водить по воздуху гострим носиком і розгляда о. Тихона чорними очками. Новина для неї, дивується.

Але нічого, погризти можна. Все можна погризти.

Мишка підбігає до батюшиних босих ніг і, рознюхавши тверду, коряву п'яту, прикладається до неї білими гризунцями. Не болить, лоскоче тільки.

Але ніяково.

— Підожди, живий — же ще, — зідхає в голос о. Тихон і підсмикує під себе ногу.

*) Від Редакції. Степан Тудор — молодий західно-український письменник, що кілька років пробув на Великій Україні. Вернувшись до Галичини продовжував свої студії і одержав посаду вчителя в приватній укр. гімназії. В трьох книжках „Культури“ за 1927 р. друковано його оповідання „Куна“. За нашими відомостями націоналістичні диктатури укр. шкільної інституції оцінили цей факт по своєму і усунули С. Тудора з посади. Зважаючи на те, що книжки „Культури“ появлялись з двохмісячними проміжками і оповідання вийшло розірваним і з купюрами, ми подаємо тепер в нашому журналі цілком цей твір С. Тудора, який, як письменник, безперечно заслуговує на увагу.

Тоді мишка переходить до другої стопи, одним плижком вистрибує на хребет і, розглянувши перед собою дорогу, пускається дрібним бігцем здовж тіла, до самих грудей.

Груди в о. Тихона волохаті, цілий луг на їх волосся. Миші подобається. Вона розправляє спинку й приймається в цьому лузі за роботу. Розгрибує космики в сторони, розчісує зубками, яке поплутане. Вкінці вертиться в волоссі млинцем, звиваючи кубельце. А як кубельце готове, вона сідає в йому на задок і вмиває передніми лапками гостру голівку.

Все це робить вона з таким спокоем, наче-б гніздилась на старій, припалій пилом колоді. Від цих спокійних, діловитих рухів мишки сповняє о. Тихона дивною неміччю. Ледви переводячи зір, стежить він за тим, як мишка моститься на його грудях і в його таке почування, начеб вона справді гніздилась на старій припалій пилом колоді.

І тільки як мишка вискакує на край кубелечка й зігнувшись каблучком заспокоює тут свою природню потребу, о. Тихон здригається всім тілом і скидає капосницю з грудей.

Потім підіймається з долівки и переносить постіль на скрипучі нари.

Згодом нічого, привикає до миші, полюбає навіть. Одно одному полюбуються.

Мишка наче розуміє батюшине горе, розважає, як знає. Оце як зійде в келійку тихий вечір і батюшка вслухується в його з тривогою, мишка сидить у кутку, дожидаючи місяця. І як тільки спливе крізь віконце його спокійне саяво й розіллється голубим озерцем по долівці, вона вибігає з кутка на те саяво й затіває на йому свої ігри.

Спершу лягає серед його на пупце, витягаючись стрункою, і звивається в'юнцем, наче лоскоче її по спинці місячне світло. Потім повертається до гори черевцем і меле лапками й порскає в усі сторони, наче в купелі.

І в'ється так, поки не почує, що нари легко поскрипують і що о. Тихон повертає до неї свою чіхрату голову. Тоді мишка сідає край озерця, складає на пупці лапки й протягаючи головку проти місяця, довго нюхає його голубе проміння. Шкірить при цьому свої гризунці, наче бо-зна які пахощі чує.

Тоді розділюються в батюшки на вусах поплутані косми і споміж них появляються рідкі, жовті зуби. Батюшка сміється.

За те й любить о. Тихон псотницю мишку. З особливою-ж приємністю слухає він, як мишка гризе тверде дзвіничне дилування. Гризе довго, протяжно й що найголовніше — голосно, так голосно, що без сумніву чути те гризіння там, на землі.

О. Тихон підсміхується крадькома й підморгує в сторону мишки.

— Бо й правда: коли миші так безпешно гризуть на дзвіниці, то хіба видано, щоб там перебувала жива людина. Люде казна-що верзуть, коли гомонять, що на березівській дзвіниці ховається батюшка од більшовицької карі.

І за те найбільше любить о. Тихон сіру мишку. В своїх вечірніх молитвах додає він кожного вечора од себе:

— „Благодарю тебе, господи, що являєш мені свою милость у цьому дрібному твоєму сотворінні“.

II

Тепер ще місяць не зійшов і мишка оддыхає десь у темному кутку. В келійці стоїть глибока тиша й од цього о. Тихонові особливо важко піднятися з нар.

Але вставати треба. Під цю пору просковзає матушка до батюшки з харчами та вістями „з того світу“.

Достоту — просковзає. Матушка сухенька, дрібна, крізь мишачу дірку пройшла б. Як тільки смеркнеться на дворі, вона крадеться поза клунями, грядками, так що городовина ледве-ледве ворухиться.

О. Тихон стоїть тоді на площадці дзвіниці, у вікнині великого дзвону та тільки по тому ворухінню пізнає, в якому саме місці матушка, стежить за нею очима, а в самого душа терпне. Город великий, — не чуєшся як налізеш на біду. Притаїться, підгляне — пропали!

О. Тихон зітхає важко й піднімається поволеньки на лікоть. Так же поволеньки подаються під його тягарем на ніжку нари. Скриплять при тім скрипом тремтючим, протяжним, тоненьким, мовляв: не трудися, батюшко, не встанеш. Он як у тебе стегна тремтять, аж нам лячно. Ляж, батюшко, не трудися.

О. Тихонові здається, що той голос розрізує тонким вістрям вечірню тишу од долу вверх і, розхиливши обі її половини, виставляє його на вид ворогам.

І о. Тихон уперше пізнає, якою глибокою ненавистю можна запалати до мертвого предмету. Оце він стоїть на долівці біля нар і блискавкою проймає його мрія про те, як він зійде колись на землю, знесе нари власноруч на дровітню й потовче їх обухом на порох і розвіє по вітру, щоб сліду не осталося. І добра хвиля проходить, заки батюшка заспокоюється і, протягнувши перед себе руки, підходить здовж стіни до малого віконця.

Вдень матушка не велить зближатися до його й о. Тихон слухає. Тоді він втирається в протилежний куток келійки й цілими годинами стоїть у йому з очима втягненими в віконце.

Не бог-зна-що й видно йому крізь його: квадратик далеких піль перетятих гребінчиком тополь, над ним клопоть білого літнього неба. Горішній краєчок піль оперезаний блискучими рельками залізного шляху. Часом пройде по йому грузний броньовик — повагом, без диму, розніюючи повітря. Тоді о. Тихон опускається тихо здовж стіни і стулившись грудкою пресиджує так годинами в куточку.

За те тепер безпечніше. На дворі вже добре смеркається. Вся долина по той бік Тясьминця аж по стрімкі вершки тополь налита примерками, наче вином темнотолотим. О. Тихон припадає до віконця і впирається в їх жадними очима.

Великий спокій висне звичайно в цю пору в тих примерках вечірніх. Небо нахилиється до землі й спускає до неї свої серпанки золоті, що по них стікає в долину той спокій.

О. Тихонові буває зразу з ним важко. Він з тривогою вслухається в його і чується йому, наче тут зачалося щось жахливо-жорстоке, щоб тільки приспати майбутню здобич. Але згодом злягає в нім оця тривога, наче й його торкаються ті небесні серпанки й по їх спливають на його капелини спокою.

І як він сходить потім на площадку під дзвони стрічати матушку, то в його погідне обличчя, і в його шепоті чується надія на завтрашній день.

Не те сьогодні. Щось незвичайне твориться в примерках цього вечора. Якись блиски червоні бликають по цій долині, займаються й гаснуть, займаються й гаснуть.

Спалахують вгорі, виснуть без руху в повітрі, а потім, тріпнувши собою, кидаються вниз і чезнуть на березі річки.

Долина від цього здригається й схлипує вся, як від потайних ридань. І що діється це без єдиного звуку, то лежить вона тут, як темне,

велике обличчя, зацікавлене од жаху, що по йому од часу до часу пробігають мертві рефлекси.

О. Тихона причаровує цей вид до нестями. Несвідомо подається він дугою вперед і просовує голову в віконце. Втирається в його плечима, так тягне його щось непереможне. Колиб не вузькість вітрини — просковзнув би всім тілом і поплив би в повітрі туди, на ті блими.

Його обличчя застигає в безпам'яті й потягається кам'яним спокоем. І тільки як спалахне над полями червоне сяйво, пробігає відблеском по йому коротка, мертва судорога.

III

— Тю-тю-тю-тю-у!

Десь здалека-здалека наче надлітає тихе накликування матушки. Слабою комашкою кружляє довкола голови, брентить біля ушей, добирається до слуху.

— Тю-тю-тю-тю-у!

— Годі, матушко!

Голова О. Тихона висне поза віконцем на протягнутій шиї, як голова дивної, летючої птиці. Схлипує зрідка, потрясаючи в повітрі бородою.

— Добре так, годі, матушко!

Але в накликуванні стільки тривоги. Воно з докором тулиться до обличчя батюшки, оплітує раменами шию й лагідно втягає до келійки.

Із зовні наче приходить батюшці думка: коли матушка накликує на грядках біля дзвіниці, знак — небезпека близько.

Тоді налітає на його хвиля холоду й усе тіло починає битися дрібною, частою дрожжю.

— Спаси, господи, — шепче він, насилу стримуючи тремтіння, — спаси, господи, і помилуй!

Потім протягає в п'ять руки й налапує дверцята з келійки на дзвіницю. Одхиляє їх, придержуючи на ходу, щоб не скрипіли. Висовує крізь щілину голову й роздивляється в середині дзвіниці.

Там видніше, чим у келійці. На вікнах під дзвонами догорають останки дня. Рудими смугами стелються вони по долівці, дістаючи вершками східної стіни дзвіниці. Здовж смуг лягли тонкими, довгими стежками тіні мотузків од дзвонів, коливаючись тихо.

Внизу, проти великого дзвону, чути накликування матушки. Воно змовкає іноді, — це матушка піднімає голову, вижидаючи батюшку в вікні.

О. Тихон зітхає обривисто, кладе на собі великий хрест і, зігнувшись удвоє, переступає високий поріг.

Од порога до вікна кроків п'ять, не більше. О. Тихон вагається одну хвилину, потім перемагає себе й пускається навскіс площадки. Але вже на другому кроці схоплює його дивний неспокій. Здовж усеї спини чує він важкий, холодний дотик порожнього простору. Під його вагою схиляється до самої долівки й поповзом підлазить до найближчої стіни. Тут утискає спину в темний кут і, втягнувши голову в рамена, наслухує.

Добре так. Стіни кутка прилягають щільно до боків, підняті коліна заслонюють груди. Як покласти на їх голову й замкнути очі, — зовсім безпечно.

Коли б тільки не матушка. Її накликування стає що-раз голосніше, вибухає й обривається, — матушка непокоїться.

О. Тихон рачки підлазить до вікна й припавши до одвірка, зводиться на ноги. Вікно загороджене до половини бар'єркою з різьблених стовпців. О. Тихон спирається на неї й вихиливши голову шукає внизу очима матушки.

Він більш одгадує, як бачить її в примерках, на першій од краю грядці, між соняшниками. Один із них склонив над нею зелене колесо, заслонив жовтим мережевом листочків, тільки край білого подолу видно. І як матушка стріпує до о. Тихона руками, щоб не вихилявся злишне, то видиться батюшці, наче сам соняшник знімає до його рамена й погрожує.

О. Тихон не вихиляється злишне. Йому тільки трудно розібрати те, що говорить матушка. Тоді вона висовує голову з-під соняшника, прикладає долоні чашечкою до губ і намагається говорити голосніше. Але її обличчя все здригається од хвилювання і тільки шматочки шепоту доходять до о. Тихона.

— Прийшли — чує він — остановились на тому кутку... В о. Миколи трус... похваляються взяти... хворого.

— Савка появився, ходить по селу, приглядається. Біля нас крутиться...

— А там, — глянь!

Матушка показує понад грядки, на південь. О. Тихон вихиляється з вікна й замирає з обличчям при одвірку.

За гаєм, ще кинувся на горбках по той бік залізничного шляху, стоїть величезний пожар, пів неба собою закриваючи.

— Скиданівку палять... хуторі палять, — шепоче внизу матушка, захлипуючись од тривоги.

Комуна карає.

Вчора тиждень минув, як Скиданівка повстала проти комуни. Скиданівчани народ ситий, багатий, хазяїна менше восьми десятин немає між ними. Лежать отак островом серед малоземельщини, своїм окремим життям живучи. Поміж собою тільки дружбу водять, окремо тримаються. З своїх у них і батюшка, звісний на весь повіт багатир, о. Христич. Він то й підняв своїх на комуноу.

А все за землю почалося. По пляну земоділу одходив клинок скидановецького степу малоземельним Ставищанам. Заворушилися Скидановчани. Поклали на сході: не дамо. Затялися — не дали. Землемірів з степу прогнали, волосного предкомнезама на місці притовкли, з водою пустили. Пішло на пан або пропав.

Чують Скиданівчани — не встоять самі, як не зрушать доокслишніх сіл. Знялося в них усе, од мала до велика, узброїлось та хлинуло по всій волості. Роз'їжджає о. Христич на білому коні, золотий хрест через груди, правдивий хрестоносець. Задзвонили по церквах дзвони, загуло гомінке слово скидановецького батюшки, проти комуни закликаючи.

Пішли перші сутички з комнезамами, потекла кров долі Тясминця. Не прийнялось повстання. Не співчуває народ: недавно гетьмана скинув. Схитнулось де-не-де за ворохобниками що багатше, а там опало, як самотна хвиля, одірвана од води, до корита скотилося.

Зарвалися Скиданівчани, — нахлинули з повіту одділи, прийшлося одвічати.

Комуна жорстоко карає.

Горить Скиданівка з чотирьох кінців підпалена, горять скидановецькі хуторі. Палають мовчки, повагом, ніхто не рятує багачького добра. До тла згорить, вітер попіл рознесе, сліду не останеться.

Скиданівка од березівського гаю верстов з чотирі буде, а як дивитись з дзвіниці, здається — палає сам гай. Розлилося по йому вогняне озеро, коливається гулко, дихає в небо клубами диму, іскрами сипле.

Блукають по озеру гнучкі язика, пнуться угору, хочуть лизнути неба. Високо. Повзуть по вершках, присідають — і по хвилі натуги з гоготом плигають в небо. Лизнули.

Од цього ходять блими по сусідніх полях, спалахують і гаснуть на березівській долині.

Довго стоїть матушка внизу, безпомічно опустивши руки. Ніяк не в силі одірвати о. Тихона од жахливого видовища. Вкінці зовсім виходить із під соняшників, сплескує в долоні й шепоче в розпуці.

— Батюшко, схаменись, батюшко! —

О. Тихон безсило опускається здовж одвірка, падає навколішки за бар'єркою і втискає обличчя між різблені стовпці.

— Не виходь — благає матушка — не показуйся!

— Прийду опівночі — кидає на відході і щезає між грядками, в городовині.

О. Тихон стежить очима її ходу до рогу клуні. Потім переводить зір до того місця двору, де повинна з'явитися матушка.

Вона й справді з'являється по хвилі, — захватила по дорозі посудину од Білка, дріботить живо, подавшись уперед.

О. Тихон остає довго навколішках за бар'єркою, жадібно стежить як матушка клопочеться під ніч біля хати. І тільки як виринає на східньому обрії блискучий краєчок місяця, о. Тихон висовує втомлене обличчя спомежи стовпців і, ховаючись у тіні, виходить у келійку.

IV

Спить о. Тихон.

Сниться йому, наче лежить він на дні глибокої ями між жовтими, пісковими стінами.

Яма примкнута зверху важким, темним віком, з якого звисають проти грудей о. Тихона дві довгі, тонкі ліечки. Скільки гляне на їх батюшка, стільки біжать крізь них два струмочки піску. Кружляють рівними, жовтими батіжками і з м'ягким шелестом лягають на грудях.

Пісок холодний, важкий і всюди, де стелються його м'ягкі кружечки, сповняється тіло олов'яною млістю.

Коли та млість підходить до серця, о. Тихонові стає невимовно важко. Тоді він натужується й одним гнучким пливком виринає зо сну.

Трудно навіть сказати, що він пробудився. Наче тільки щось м'ягко підхопило його з дна ями й перенесло нечутно на нари.

І тягар на грудях остається той самий. Повіки тяготять на обох очах, наче хто поклав на їх по сороківцю. О. Тихон на силу їх розплющує й його зір паде нерухомо на віконце в келійці.

Тоді він завважує, що підчас його сну з віконцем щось пороблено. Всю його середину заслонило щось темне, овальне і тільки краєчком проходить у келійку місячне світло. В горішній половині овалю просверлено дві дірки, крізь які простісінько в зиниці о. Тихона падають два місячні промені.

Є щось незвичайне в тих променях, — це завважує батюшка згодом. Колір їх міниться безустанку, переливаючись із зеленого в фіолетовий. І зроблені вони наче з важкої, холодної матерії. О. Тихон чує весь час їх дотик на своїх очах: наче хто просунув крізь дірки

дві тонкі штабки ясного, холодного металю й спустив їх долішні кінці батюшці на зіниці.

Чує ще він, як неміч млосна стікає на його по тих променях і розходить ся по всьому тілу. Через те мабуть не дивується їх незвичайності. Лежить в якомусь отупінні, з очима нерухомо нанизаними на кінці променів.

І тільки згодом, як десь у глибині неба налітає на місяць хмарка, його думки сколихуються й стають здивовані.

— Місяць погас, хто скаже, що не погас?

— І ясна щілина довкола овалю.

— А ті горять. Два промені, що падуть крізь дірки овалю, горять. Навіть блиску в їх більше холодно-мінливого, а дірки наче поширились і подалися вперед із темної заслони.

О. Тихон лежить хвилину з замерлим віддихом, потім говорить у-півголос до себе:

— Ну да, це очі.

Річ проста, це очі. О. Тихон говорить це з якоюсь сумішкою вдоволення й неспокою. Повторює ще раз уголос.

Опісля починає роздивлятися. Робить це знову півсонно, ледве переводячи зір з місця на місце.

Спершу — темну смугу над очима. Нічого — темна смуга.

Потім — краєчком овалю вниз, до краю віконця. Спинається тут на хвилину.

Нічого.

Тоді — серединою овалю назад, угору, до очей...

— Нічого?

О. Тихон зводить голову проти вікна і скрикує різко:

— Що таке?

Його горішні повіки збігають геть під край чола, odkриваючи жовті блискучі жовтки.

Потім стріпають собою раз і другий, наче хочуть стрясти з очей дивоглядну змору.

— Що таке? — перепитує о. Тихон удруге, але його голос застрягає в гортанці. Одні губи ворущаються сухо. Тоді повіки батюшки змикаються знеможено, а голова опадає наче підкошена на подушку.

— Очевидно, я сплю — шепче бін беззгучно — дива які!

— Ну й сон! спаси, господи, і помилуй. Спаси і помилуй!

Його нутро засклеплюється, як перемерзла вода, яку хтось торкнув на поверхні. Так він лежить хвилину — дві, а здається йому, що проходить ціла вічність.

Згодом odkривається його нутро на вражіння зовнішнього світу. Тоді він розрізняє:

На дворі живішає вітер. Внизу на грядках шелестить городовина, наче перешіптується. Всередині дзвіниці озивається стиха дзвін.

О. Тихон ворущить пальцями на грудях і попадає пучками на волосся. Чує під ними тепле тіло. Тоді зітхає схлипуючи й думає вголос:

— Тепер я не сплю. Тепер розплющу очі й побачу перед собою порожнє віконце.

Він розплющує очі й бачить на віконці людську голову...

Голова — нічого. Дивне те, що це його власна голова. Сперлась підборіддям на долішній край віконця. Нахиляється в келійку й розглядає його зеленими очима. З обох боків чола звисають вузькі, ostrі листки.

Ворушаться.

На кожному з них по капельці роси...

— Чув?

Голова надувається й перехиляється в глибину келійки.

— Чудна!

О. Тихон хіхікає в бороду, на силу здавлюючи сміх:

— Як не чути, чув. А ти чула?

Голова надимається вдруге, стобурчить блискучі листочки й коливається в обидві сторони.

О. Тихон захлипується давлением сміхом. Йому приходить весела думка.

— Як не чула, то почуєш.

Він жмурить щільно очі, щоб заховати свою думку перед головою на віконці. Потім незаметно, неймовірно поволеньки підіймає свою спину з нар. Зводить її без помочи рук, самим згибом хребта.

Стежить весь час за тією крізь прижмурені вії. І як тільки його голова приходиться напроти неї, він щулиться, шкірить по собачому верхню губу й, скокнувши в гору, вибухає прямо в вікно голосним собачим гавканням.

Ох, якже весело!

Голова на вікні одкидається назад, розгортає крила й заходить од дикого реготу.

— Хо-хо-ху-а! Хо-хо-ху-а!

— Хо-хо-хо-хо-хо...

Який регіт!

Вона заточується од його, вдаряє крилами в боки і з божевільним вереском кидається в глибину ночі.

За нею регоче вся келійка, все нутро дзвіниці, регоче все небо, наче в йому товчється тисяча голів, що погибають од сміху.

Та більше всіх сміється веселий батюшка. Він закинув голову на спину, зціпив вишкірені жовті зуби й пищить-пищить, наче йому вставлено в горло десяток чортячих пищалок. Його тіло тремтить при цьому, як натягнена струна. Потім його схоплює дика крутіж і кидає разом із келійкою кружком у божевільний танець. По обох боках його голови виростають величезні крила. Вони підхоплюють батюшку з нар і кидають ним об стіни келійки. Одним ударом вибивають двері й мечуть його на дзвіничну площадку. Другим стягають по крутих сходах вниз перед церковцю й, замахнувши з усієї сили, жбурляють ним стрімголов на цвинтарну траву.

V

Ввечері йде покритка Васирина до матушки з новинами. Через городи, цвинтарем біля церкви, недалеко. За Васириною дріботить її хлоп'я білоголове, черевцем проти місяця блимаючи.

Як повернути біля церкви за ріг, то праворуч дзвіниця, а прямо, по легкому схилу, стежка до приходської хвіртки. А з хвіртки до-ріжка між двома стінами хвасолі-тичківки просто на приходський ганок.

Василина спинається на розі, дожидаючи хлоп'яти, що забарилось між хрестами. Дитиня в неї славне, дарма, що на межах людських виростало. Оченята карі й саме смагляве, кругловиде, одна голівка біленька. Та вона згодом потемніє, Васирині відомо,— синок по батькові пішов, удачливий буде.

З свободою прийшов, мати більшовиком дражне. Більшовик і є, з матір'ю в комнезам приписаний, землі на його панської приділено.

І безбоязке, як більшовик. Оце споміж хрестів вибігає, на бігу підстрибує. В пригорщах повно світлячків, один над чолом у волосся вмотався, зіркою сяє.

Подбіга до матери, ручками скидає, груди світлячками обсипує. І регоче при цьому, аж луна срібна по могилках іде, в самій церковці одкликається.

Ах, ти мій більшовику!

Василина підхоплює дитя на руки й повертає за ріг.

На стежці проти дзвіниці натикається вона на людське тіло. Мало ногою не наступає, скрикує злякано й одскакує в сторону.

Тоді бачить — поперек стежки лежить до гори спиною о. Тихон. Руки геть одкинуті, одна нога підгорнута під черево, підрысник на плечі закотився, тікає наче батюшка од чого.

— Невже вбитий — жахається Василина. Вона пригортає дитину щільно до грудей й оглядається злякано довкола себе.

Цвинтар порожній. На блискучих травах коливаються густі тіні, біліє в місяці стежка. Василину охоплює жах.

— Тікати! — налітає на неї думка, — тікати!

Вона ще щільніше тулить сина й одступає ступнів два горі стежкою. Тоді її хлоп'я вилучається на руках, протягає голівку в сторону о. Тихона й кличе:

— Мамо, батя! —

— Батюшка, сину, батюшка — шепче Василина, пригортаючи голову хлоп'яти до грудей. Та воно випручується з рук і кличе знову:

— Впав батя! Батю, встань!

Вихиляється через рамена матери, протягає руки й кличе з усієї сили:

— Батю, встань! —

Його дзвінкий голосок сколихує пустку цвинтаря. Василина ціпеніє од жаху, через силу притискає до себе дитину й повертається до утечі. В останній хвилині кидає ще очима на протягнуте на землі тіло й тоді їй ввижається, наче голова батюшки легко ворухнулась.

Думка про те, що о. Тихон живий може, приковує її на місці. Тепер Василина добре бачить, голова ворухнеться вдруге. Тоді вона спускає дитину додолу й кидається до батюшки. Приклякає біля його на стежці, бере обома руками за плече й повертає горілиць.

Тіло о. Тихона важке, як у мертвого, безвладно перекидається на спину. Лице бліде аж синє, на лобі й носі темні плями од землі. Зуби зціплені судорожно, в них затиснуто клапоть свіжо зірваної трави.

Коли Василина нахиляється над батюшкою, цей клапоть хилиться поволеньки й зсувається в куток розтулених, синіх губ. Щоби о. Тихона звільняються, він робить один ковток горлянкою й схлипує обривисто. Потім ворухить в устах язиком і висуває з кутика губ заслинений жмуток трави.

— Батюшко! — окликає його Василина.

Тоді очі о. Тихона розплющуються й зупиняються довго на Васи́ні. Потім пересуваються од неї й повертаються довкола, наче шукають чого біля себе. Коли ж їх погляд паде на дзвіницю, вони спиняються й стихають надслухуючи.

Мовчить дзвіниця, місячним світлом отікаючи. Мовчки визи́рає квадратиками вікон її нутро, налите вщерть чорними тінями. Крізь одхилені двері внизу відніють білі сходи, тихі такі, наче по їх од віку не ступала людська нога.

О. Тихон міряє очима простір між дзвіницею й собою й знову зупиняє допитливий зір на обличчі Василяни. Потім зітхає глибоко й примикає повіки. Його губи ворухаються, а як Василяна нахилиється до їх, то чує, що батюшка кличе матушку.

І справді — матушко! Василяна схоплюється миттю й кидається бігом долі стежки. При хвiртці затримується на хвилину, щоб перевести дух. Тоді внизу, в кінці доріжки, що збігає до ганку між двома темнозеленими стінами квасолі, спостерігає матушку. Вона стоїть на горішніх шаблях драбини, опертої на кривлі дому, порається біля курника. Встромила голову в темні дверцята, перебалакує на ніч із птицею.

На скрип хвiртки висовується з нутра курника й, повернувшись на драбині, розглядає доріжку од цвинтаря.

— Що там, Василю? — скрикує вона стишеним голосом, доглянувши дівчину в тіні тичківки. А як Василяна в відповідь тільки руками змахує, то вона одним духом збігає з драбини й кидається їй на зустріч.

Тверда матушка, дарма, що хворіє на серце. Коли доглядає од хвiртки протягнуте в траві тіло о. Тихона, то схоплює Василюну обируч за плечі й, присунувши обличчя до обличчя, кидає однісіньке слово:

— Мертвий?

Голос у неї при цьому острій, наче ворожий. І тільки як Василяна заперечує кивком голови, вона слабне на хвилю й хитнувшись спирається на неї всім тілом. Але зараз же й приходить до себе, стрипується й пускається бігом до батюшки.

О. Тихон очунав уже зовсім. Як матушка нахилиється над ним, він підводиться з землі й сідає. Прислухається хвилин дві, кидає крадькома довкола себе допитливий погляд і підіймається на ноги.

Мовчить при цьому якомсь дивно, але матушка не звертає на це уваги. Вона навіть рада цьому мовчанню. Хазяйською рукою одгортає сльози, що пнуться їй до очей, одсовує набік десяток болючих питань, що просяться на язик і починає бистро розраховувати:

— Знайдено батюшку біля церкви? — Нічого, на те він і батюшка, щоб його знаходжено біля церкви.

— Знайдено зомлілого? — теж нічого. Час тепер такий, пропасти людині легко, що мусі, не то зомліти. До того — батюшка нездужає тепер часто, матушка про це кожному стрічному розкажує.

— Головне, щоб не пішла зразу вістка по селу. Матушка про це подбає.

Ох, подбає, кому й подбать, як не матушці.

Василюну біля хазяйства загаїть, глядітиму, щоб і кроку з двору не ступила. Потім ночувати заставить, веселіше втрюх у хаті. А там — розвидниться, видніше буде, що робити.

— Ох, чи тільки розвидниться!

Матушка зітхає важко, примощуючи о. Тихона на призьбі біля ганку. Велить Василюні принести з кухні воду й рушник, а потім одсилає на хазяйство. І тільки як Василяна одходить, вона приклякає біля батюшки на призьбі й заходиться витирати рушником його обличчя.

На лобі й на хребті носа в батюшки подряпане; трава глибоко позаходила в їх, не змивається. Матушка одмочує їх обережно. Сплакує при цьому нишком, одхилиючи голову, щоб сльози не спливали на подряпане.

Та воно злишне,— матушка завважує це скоро. Обличчя о. Тихона до того нечуле, що можна б — здається — на його плакати топленим оловом.

Мов деревляне подається воно за кожним дотиком рушника, повертаючи механічно на старе місце. Знерухоміло зовсім в якомусь не-самовитому надслухуванні,— тільки верхня губа здригається чудно од часу до часу, odkриваючи горішні зуби.

Тоді матушка припадає до плеча батюшки й шепоче тривожно — благаючи:

— Батюшко, голубе, кинь мовчати. Що це з тобою трапилось та що лучилось? Одізвись, слово промов.

А як батюшка не пробуджується з свого знерухоміння, матушка не витримує довше й кидається йому на коліна, заносячись од ридань.

Прикуцнувши на ніжках сидить під ганком Василиїне хлоп'я.

Глядить на матушку, на батюшку й пригадує:

— Мама вчора теж так плаче. І на друге вчора.

— Кладе голову на межу, спина підстрибує.

— На межі борода, як у баті: В бороді стрибунчики.

— Один мамі на спину і: цір-цір-цір.

VI

Слава тобі, господи, заснув.

Матушка кладе на собі хрест і зідхає. Повертається на правий бік, поправляє на голові очіпок і стихає надслухуючи.

Мабуть близько вже й північ. Крізь щілини віконниць пливе місячне світло й скісними смужками лягає на долівці.

Під хатою шелестять одностайне грядки. Сухо черкають краями листя соняшники, дрібно перешіптується квасоля.

Під самими вікнами пробігає Білко. Спиняється на розі, витріпується.

Матушка все це розпізнає. Потім зідхає глибоко й западається зразу в сон.

В матушки хазяйський сон. Спить наче, а увага в таємний спосіб повисає на всьому, що турбує її в той час.

Ось чує вона крізь сон слабенький оклик. Крізь сон же стримує віддих, прислухаючись, а як оклик повторюється, будиться зразу.

Лежить ще одну хвилину надслухуючи, потім повертає голову в глибину ліжка й питає:

— Це ти, батюшко?

О. Тихон не відповідає. Звинувся грудкою під боком матушки, при-тулився щільно, не дихає. Коли ж матушка кладе на його протягнуту долоню, він здригається раптом увесь, присовується ще й прошіптує ледве помітно:

— Чуєш?

Матушка стихає й надслухує.

Короткими, нерівними подувами ходить біля хати вітер. Впаде хвилиною на грядки, сколотить городовину і зляже. Зніметься знов, зашелестить і зляже. Наче хто пробирається долі грядками. Піде різко, стане, прислухається. Знов піде, стане, прислухається.

Але це вітер,— матушка зразу пізнає. Це тільки низом б'ються об землю його розірвані шматки, тоді як горою пливе він рівною, одностайною течією.

Чути: шумлять потоком над дорогою ясені, гудуть на кладовищі тополі, як туго натягнені струни.

Матушка зітхає коротко й повертає до о. Тихона з докором голову:

— Спав би, батюшко, бог з тобою. Як та дитина, вітру лякаєшся.

Але вона змовкає зразу, так болюче впиваються їй у рамя пальці о. Тихона.

— Подожди,—шепче він їй з притиском у саме обличчя,—послухай!

Матушці мимоволі передається тривога цього шепоту; вона стримує віддих і повертає голову до вікон. Слухає.

На грядках тепер вітер ушух. Його неспокійна хвиля одхлинула в горішню частину кладовища й носить там нерівними ударами. Рветься з шумом між пнями тополь, стукотить старою цвинтарною брамою, тирмосить скрипливою, розбитою березою при хвiртці.

Потім скупчується на самому версі схилу й, приникши на хвилю, кидається диким табуном вниз по похилості. Одним скоком пересаджує тин, що ділить город од кладовища, і з галасом вривається в гущу грядок.

Отже чує й матушка. Йдуть. Не один, більше. Шорохтять гостро соняшники розгортані руками, лопає гарбузиння, рвучись за чобітьми. Ідуть.

Добираються до краю грядок, розривають нагло стіну хвасолі із шумом виплигують на травник перед хатою.

— Є—кидає коротко матушка.

— Є—повторює механічно батюшка.

Вони пригортаються до себе щільніше, втягують голови в плечі й слухають.

Під хатою стоїть одну хвилину тиша. Потім зі стукотом скочується з покрівлі клубок вітру й одбившись од землі вдаряє собою об стіну. Стріпує шнурками дикого винограду, потрясає віконницями в завісах. Серед його шуму чути, як щось підходить до вікна і пробує заціпку. Підносить її в скоблику, стукотить гачком і пускає назад. Переходить до другого вікна, теж пробує. Потім одтягає замкнуті віконниці і крізь поширену щілину заглядає в кімнату.

Матушка сердито знижує плечима й ковтає пересохлим горлом.

— Грається наче,—шепче вона,—заціпки звичайні, дитина одімкне.

Потім очайдушно моститься в постелі, спирає голову на підняту долоню й дивиться в вікно.

Щілина між віконницями роз'яснилась,—одійшов. Всі одійшли. З глухим тупотом посуваються по травнику здовж стіни, повертають за ріг дому й затримуються під вікном біля ганку. Гомонять. Видається понад усі один голос, низький та гулкий,—говорить коротко, приказує. Другі переплітаються з ним, притакуючи стиха.

Матушка робить знову ковток пересохлим горлом і кидає батюшці через плече:

— Чуєш?—

Голос у неї при цьому якийсь стиснутий, чужий. Наче озвалось саме повітря в кімнаті, здавлене невимовним напруженням.

Від одного його звука кидає о. Тихона в такий дроз, що ліжко під ним одзивається дрібним цокотом.

— Батюшко, ох батюшко!—

В грудях матушці сколихується м'ягка хвиля, а сухі, гарячі очі наливаються сльозами. Вона повертається всім тілом до батюшки та протягнутими руками шукає його голови.

Налапує долонями зігнуту в каблук спину, підняті до подушок коліна й тремтячими від сліз губами припадає до чубка голови, що вистає споміж колін.

Та в ту мить страшний удар у віконницю підриває її з місця й садовить обличчям до вікна. Інстинктивно розставляє вона руки й подавшись назад закриває своїм тілом о. Тихона.

Її дрібне личко загострюється як у змійки й протягається до вікна. Зелені очі горять нерухомо, вижидаюче, а гострий як жало кінчик язика блукає по губах.

— Приходь! —

При віконниці тепер живий рух. Роздається один і другий легкий стук, чути спішне шкряботіння біля зашіпки. Клямка цокає раз і другий, потім вискакує з скоблика і з брязкотом сковзає по дошці.

В щілину між віконниці всовуються пальці, — одна половина ставнів одхиляється та з грюкотом ударяє собою об стіну.

Так. Тепер матушка бачить. Людська рука пробігає бистро по рамі вікна, шукаючи отвору. Потім знімається вгору і повисає над шибою. Заміряється.

Матушка втягає голову в рамена і жде. В неї нестерпимо пересяхає в устах. Вона пробує ковтнути раз і другий, але болюча судорога стискає гортанку.

Стихає і жде.

Тоді доходить звідкілясь до її слуху слабе собаче гарчання. Перша в неї думка: Білко.

Але як вона прислухається, то чує, що гарчить зовсім близько, на ліжку, біля її ніг.

Матушка стріпується легко й пробує кликнути о. Тихона. Та голос застрягає в неї в гортанці. По спині пробігає холодний дроз й осідає морозом на голові. Шкіра на чашці стягається од цього болюче, кожний волосок ворухиться в ній ледяною шпилькою. Матушка чує всім тілом, що в неї за спиною причаїлося щось страшне.

Спершу лежить воно нишком біля правого стегна, потім підводить голову й крадучись знімається здовж спини. Його гарячий, стриманий віддих ледве-ледве повзе по хребті, а як доходить до висоти карку, спиняється на хвилю. На шиї, нижче очіпка, чує матушка дотик вохкого, волохатого писка.

— Умру, — мигає в неї блискавкою думка.

Вона здригається всім тілом і одрухово одкидає голову назад. Її обличчя перекривляється дико й натужується до божевільного крику.

Та в цей момент щось велике, крилате вистрілює в неї зза спини й повисає в повітрі. На довгій, тонкій шиї витягається кудлата собача голова й заливається над матушкою протяжним гавканням.

— Гав-у-у! — Гаву-у-у!

Матушка скрикує тихо, осідає важко на краю ліжка й починає хилитись в один — другий бік.

Потім схлипує разів два, б'є руками по повітрі й замахнувшись летить стрімголов на долівку.

Над нею проноситься в повітрі крилате страховище. Одкинувши чіхрату голову на спину, сповняє воно всю кімнату божевільним реготом.

VII

Як іти до путі з Богунівського кутка, то найближча дорога через річку, городами, прямо на попівські клуні. Туди й до попа ходять, як кому трапиться діло.

Весною повідь кладки забрала, нові покладено. Не кладки,— місток, конем проїжджай. Дід Опанас спасибі людям каже. З того часу, як найнявся сторожем біля церкви, разів два на день сюди проходить: увечері до церкви, вранці додому. Вечорі всякі бувають, часом темінь така, хоч очі виколи. А дід старий, не добачає. Не скільки й треба,— з кладки та в воду,— пропав дід, Тясьминець забрав.

Оце третю ніч матушка спати додому одсилає, жаліє — мовляв — старого, ночі тепер тривожні. А дідові й байдуже: додому то й додому. Однаково на дворі спати, дома чи біля церкви. Ночі тепер теплі, запашні,— і старе в хаті не влечить.

А що до тривоги, що до неї — то кому тривога, а кому й ні. Время таке.

Як тільки на світ благословляється, то дід уже й на кладці. Де б не спати, а вранці біля церкви треба бути, діло сповнити.

Дід пристає серед кладки, лікті на поруччя кладе, на річку поглядає.

Спить іще Тясьминець, густою тінню покритий. Ледве-ледве пливуть у берегах його сонні води, важкі мов скло розтоплене.

Тихе, гладке плесо морщиться при березі ліниво, наче оболоню тугою затягнуте. Іноді одіб'ється од берега лієчка вертунка й піде косо насеред річки,— це Тясьминець крізь сон усміхається.

Часом знов стріпоне шкірою, як тучений жеребець, збиточну плітку з плеса скине, на тихе дно дрімати пошле.

Такий Тясьминець.

Дід усміхається до його всім обличчям, як до давнього друга.

Нахилиється через поруччя й грудьми старого рибалки втягає вохкий пах, що піднімається здолу. І щойно як до його слуху доходить легкий плескіт весел, він розгинає спину й скидає очима вверх річки аж до останнього її залому.

Ізза темного, порослого кущами берега виринає на скруті човник рибалки Охрима. Ледве торкаючи веслом сонного плеса, мчить його Охрим, як легкогруду ластівку здовж стрімкого, навислого схилу. Вода тут темна, пройнята до дна важкою тінню,— човник сковзить по ній, як по гладкому, чорному склі, оставляючи по собі довгу, срібну мережку.

Охрим здалека ще усміхається до діда широким, молодим обличчям.

Але дід не любить переддосвітніх рибалок. Думає — все має свою пору і свою годину. І річка має свій спочивок і не годиться його обривати.

Він невдоволено киває головою і з місця картає молодого рибалку:

— Рано колотиш воду, Охрime, рано. Не годиться! —

Та Охримові нічого, байдуже. Він тільки ширше розставляє ноги, скидає білого бриля на дно човна й махнувши буйно веслом гукає на всю річку:

— Нічого, діду, простить Тясьминець — ради празника! —

Дід Опанас кліпає недовіжливо безвіими очима, потім моргає на-смішливо в сторону Охрима:

— Чи не погубив, Охрime, днів після чарки? — Вчора, кажуть, був четвер, а сьогодні либонь п'ятниця, а празника — то по тверезому ніяк не видати.

Та на Охримові й ця насмішка, як вода на гусці. Байдуже!

Одним ударом весла підгонить він човен до кладки й, привітавшись до діда, кидає весело:

— Не погубив, діду, нічого, а знайти — знайшов: двоє близнючків опівночі біля Христі.

— Не жартуєш, Охрime?

— Не жартую, діду, знахідка правильна. Рибальченки он-які, хоч весла в руки та на річку!

— Кажи — кажи, дивується дід, — це ж у тебе первачки?

— Первачки й є, за одним заходом постарався, щоб гайки не було, — сміється Охрим.

Діда ця вістка застановляє не в міру. Він дивиться один час мовчки Охримові в обличчя, а потім стріпується й питає живо:

— Чув, у нашого Петра на тій неділі теж два хлопці знайшлося

— Як не чути, діду, чув!

— І в Уляни Пилипенкової, на долішньому кутку.

— Правильно, і в Уляни Пилипенкової. А то знову путівці звістку привезли, — під Камінною жінка трьох нараз привела, та зубаті всі, до хліба зразу тягнуться.

Дід Опанас упивається очима в блискучі, сірі зіниці молодого рибалки.

— Що скажеш, Охрime?

— А що казати, слово просте: мужиче время пішло, зубате время. Наша бере!

— Наша бере! — усміхається дід широко беззубим ротом.

— Егеж, мужича бере, — гукає Охрим, пропускаючи човен попід кладку.

— Прощайте, діду, побіжу на розтіч, погляну, чи не знайдеться що новобранцям на юшку.

— Е-хе-хе-хе-хе! — зітхає дід Опанас на всі груди. Йому дуже хочеться затримати ще Охрима біля себе, сказати йому щось важне — переважне. В його білій голові клубиться хаос ясних, легких думок, що всі гуртом тиснуться на язик. І заки збирається він із самотнім словом, Охримів човен щезає на скруті за терновиком, що густою бородою звисає з берега над воду.

Дід Опанас топчється ще хвилину на одному місці, потім скидає плечима, стріпує живо головою й переходить другу половину кладки.

Як минути людські городи й обійти Самусеву пасіку; то стежка перебігає вже на попівське.

Це зразу й видно, городовина тут — ліс один, помітно одбиває од людської.

Стоїть вона важко в холодному ранньому повітрі, росами, як плахами срібними, покрита. Дід Опанас здригається весь, поринаючи в неї з головою, як у ранню воду Тясьминця.

Не багато й увиходить дід, як його спиняє жалісне собаче завивання. Дід зразу пізнає, — тужить попівський Білко голосистий.

І чого б йому тужити спозаранку?

Сидить ото посеред стежки, ступнів за десять перед дідом, протягає морду в сторону грядки, виє протяжно, мов проти пожежі. Як тільки зачуває дідову ходу, схоплюється зразу й кидається дідові до ніг із жалісним скомлінням.

— Що там у тебе за диво таке, та що за чудо, Білку?

Дід нахилиється до собаки й гладить цупкою долонею широко-лобу його голову.

Білко розуміє дідову мову. Він одбігає на старе місце й прилягши до землі, запрошує діда жалісним поглядом підійти й подивитися.

Як глядіти здалека, то нічого на грядці й не видно. І тільки як підходить дід до Білка та розгортає палицею вохке од роси кукурузиння, то аж скрикує з дива.

Споміж стовбурів кукурузи висовується проти його чіхраста мокра голова водяника.

Водяник і є, дід зразу пізнає. Голова в його повна дрібної зелени, що стікає водою. Два довгі листки кукурузи звисають на клаптях волосся по боках чола, на кожному з них по капельці роси. Роса в його теж на важких, навислих бровах і на жовтій бороді, що спадає вниз, переплетена городяною павутицею з дрібними, рожевими квітками.

І тільки великі, широко розставлені очі обдають діда сухим, гарячим поглядом, од якого дідові стає моторошно. Він одступає кроків два назад і, сплеснувши руками, гукає на весь город:

— А тю-тю-га! А тобі чого сюди!

— А тю-тю-га! На річку! А тю-тю! —

Водяник лякається дідового крику. Він схиляє голову до самої землі й, соваючи бородою по зіллі, одтягається в глибину грядки. Шкірять при цьому на діда верхню губу, наче вкусити погрожує.

А як дід подається за ним, щоб розглядіти його краще в тіні городовини, він вистрибує раптом угору й одкинувши голову на спину з диким реготом пускається грядками в сторону річки. Широкими скоками несеться по схилу, збиваючи за собою вітряні завороти. Як велике біле крило тріпоче над їм мокра простиня, стягнута поночі з чийогось тину.

Добігши до краю берегу, блимає він проти діда косматим, темним задком і кидається вниз по стрімкому обриву.

Туди ж пропадає і попівський Білко, що з жалісним гавкотом несеться вслід за водяником.

Дідові жалко Білка. Добру хвилину остається він на стежці, гукаючи його на всі лади. А як Білко не показується на крутому березі, дід повертає й пускається горі стежкою к попівському двору.

По дорозі сварить на Білка впівголос:

— Казав, не йди туди, бісове зілля!

— Не вернешся назад, водяник у Тясьминець затягне.

— І матушка знатиме! Дід усе розкаже. І про водяника і про Білка. Потріпає матушка. Щоб не вганяв спозаранку за нечистою силою! —

Як дід переступає перелаз між великою клунею й повіткою, то попівське подвір'я бухає йому в обличчя неймовірним криком курей.

— Оце ж мабуть і матушка. Курник одчинила, птицю на двір випускає.

Хазяйка матушка.

Дід пристає біля перелазу, прислонює очі долонею й щупає ними по дворі, шукаючи матушки.

Матушки немає. Курник одчиняний, — дід бачить, — та твориться в йому щось незвичайне. Вся пташня збилася натовпом біля дверцят і ворухиться в них мов муравлисько, витягаючи з ляком шийки понад поріжок. Од часу до часу виривається з того тиску що легша курка, пролітає великою дугою над вікном і з диким вереском паде

серед двору. Тоді весь курник одкидається з жахом од дверцят і сповнює ціле горище приходського дому голосним криком і лопотом крил. Згодом збивається він знову при вузьких дверцятах і тоді десятки дрібних гребенястих головок протягаються понад порогом і з жахом розглядають унизу щось страшне.

А як дід переходить просторий попівський двір та зближається до приходського дому, то пізнає оте куряче страхіття: на довгому тонкому шнурку проти вікна звисає з курника — куна. Їдке мотуззя перехопило гнучке тіло довкола задніх стегон і впилося глибоко в черевце і спину. Куна задавилась.

Великі, темнозолоті очі вийшли геть із ямок, наче збирались покинути мертве тіло. Споміж тонких, затиснутих зубів звисає припухлий язик із застиглою каплею крові на кінці. Смуги засохлої крові темніють також на спині куни, що б'ючись у сільці геть витовкла хребтом одслонену половину вікна.

Дід обходить куну з сторони ганку, протягає руку і щупає пучками скривавлену спину.

— Що задавилась, то добре — думає дід. — Туди їй і дорога.

— Погано тільки, що шкурка потята на шребті. Шкурки шкода.

— І що вікно потовчене, теж погано. Лубком прийдеться забивати, шклом тепер не розживешся.

Розбите вікно приковує по хвилі зовсім увагу діда. Дві долішні шиби витовчені в йому дощенту. Деревляна між їми поперечка проломана на двоє; один кінець звисає при вікні, другий валяється внизу, на призьбі. Крізь великий, вибитий отвір виглядає темне нутро світлиці.

— Здорово товклась, заки задавилась, — думає дід, — вікно наче по нападі.

— Не вліз би хто, — матушки відай немає дома, почула б.

— І де б їй бути, вчора нікуди не збиралась, рано веліла прийти.

Дід підходить до вікна і встромляє голову крізь отвір. Спершу не розбирають його очі нічого в темноті і що-йно згодом, як привикають, розглядає дід у кутку світлиці ліжку з розкиданого постіллю, а біля ліжка, на долівці, довгу, білу смугу туго натягнутої простині.

Дід скрикує й миттю висовується з розбитого вікна. Оглядається довкола, шукаючи безпомічно очима по дворі, потім повертається до вікна і припадає лицем до темного отвору.

Так і є. Під простиралом біля ліжка лежить горілиць матушка. Гостру голівку закинула назад, наче тіменем достає долівки. Одною рукою впилася в рябий хідничок при ліжку, другою згорнула простирало на грудях. Біле полотно збіглося зіркою під холодними пальцями і злягло коло серця тугими, мов із бляхи гнучими складками. На хідничку, біля правого плеча, лежить білий нічний очіпок, повний сивих матушчиних кіс.

Дідів погляд спиняється найдовше на очах матушки. Вони розкриті так далеко, що горішні вії ледве видніють з під чолової кости, а круглі зіниці темніють мов дві зелені краплі води серед білого білка.

Повно якогось нелюдського жаху в тих очах. Але він мертвий, той жах. Не глядить з глибини очей, а зібрався на блідому яблучку, як ряска на воді. Хочеться повести пучкою по білку і згорнути його, як ряску з води.

— Замкнути очі, — шепче про себе дід. — Звести повіки і покласти по грошу, не вдержатись самі.

— Перше діло — замкнути очі, не годиться так.

Його зовсім захоплює та думка. Він притакує собі головою і ворухиться діловито в отворі вікна. І за тією думкою не завважує, як праворуч у світлиці одхиляються двері кухонні і з них виглядає Василичине хлоп'я. І тільки як дитина підбігає до вікна й окликає діда, він здригається і гримає на неї півголосом:

— А ти чого сюди, а йдеш у кухню! Мати де?

— Мама спить,— відповідає в голос хлоп'я, протираючи п'ястучками очі.

— А йди лишень, збуди матір, день ось, годі спати.

Дід уже радий, що знайшлася людина в мертвому домі. Але хлоп'я не спішиться в кухню. Воно розглядає чіхрату дідову голову в ясному отворі, потім переводить очі на підвіконник. Доглянувши на йому куски скла, протягає руку й бере споміж їх великий зломок.

Тоді йому вже не цікаво ні діда ні вікна. Воно одвертається од них і стрибає на одній ніжці в глибину кімнати. Там заступає йому дорогу тонка, світляна смуга, що впадає в хату крізь щілину віконниці.

Хлоп'я протягає до неї обидві долоні і ловить рухливе світло на поверхню скла. Але за кожним разом, як воно підносить табличку до очей, щоб розглянути на ній блискучі цятки, світло зсовується з скла й розсипається по долівці.

Тоді дитина нахиляється за ним униз і на темному хідничку добачає руку.

Рука ця біла аж прозора. Крізь тонку шкіру просвічують у ній жовті кісточки. Кінці зігнутих пальців уп'ялені в хідничок, на кожному з їх по синьому, блискучому нігтю.

Хлоп'я висовує палець і торкає найближчого з них. Ніготь холодний, як льодова борулька. Тоді воно ховає палець і переводить зір здовж рамені до плеча. Тут лежить очіпок, повний сивого волосся. Краєчок очіпка обшитий довкола дрібним кружівцем. Хлоп'я бере його двома пальцями й потягає до себе. Волосся висовується з очіпка і розповзається по землі мов живе.

Тоді хлоп'я завважує, що це матушчині коси. Воно підлазить до голови матушки й нахилившись над нею заглядає в широко одчинені очі.

Дідові стає ніяково. Він висовує голову з вікна, хекає сердито й заходить довкола ганку за лівий ріжок дому.

З цього боку дім обведений під вікнами малим цвітничком. Ступнів з чотирі од ріжка перетинає цвітничок вузька стежечка з трьома кам'яними східцями до кухонних дверей. Дід підходить до їх й притишеним голосом гукає Василичину.

А як у кухні ніщо не ворухиться, він піднімається по східцях і гримає палицею в двері.

За третім стуком чується в кухні поскрипування полу, а за хвилину одчиняються двері й на порозі стає Василина.

— Здорово спиш,— докоряє дід із надвору.

— А сплю,— одказує,— на те й нічка, щоб спати. Вчора пізно лягли,— он і матушка ще не встає.

— Еге ж, не встає,— киває дід головою,— та йди лишень зо мною подивись.

Він ставляє палицю при одвірку й увиходить повагом у хату.

Василині не спішно. Вона ліниво стріпує з очей останки доброго сну. Висока, грудаста, з припухлими зо сну губами, ступає босоніж по східках й зіходить на сивий од роси травничок. Остає тут хвилину. Потім стріпує пружкими бедрами, потягається солодко всім тілом і, позіхнувши голосно, ввіходить за дідом у хату.